

Med vinløv i håret! Fest og svir i antikkens Roma¹

Av Jon W. Iddeng

Det er ikke vanskelig å skjønne at romerne likte et glass vin for den som er opptatt av potteskår, enten det er vakre drikkebegre i glassmonter på museum eller man tusler rundt antikkens svar på returembalasjeautomat, Testacchio i Roma. Men når det kommer til fest og ekstravaganse for øvrig er mytene om romerne mange og intrikate.

Togaparty

Ved å nevne ordet fest og Roma sammen, ja da ser vel de fleste for seg en et digert løssluppet togaparty, med overflod av mat og drikke; simpelthen en orgie. Det er den slags myter jeg så nødig vil ta livet av. For hvis jeg forteller at romerne var nøkterne, so-bre, drakk oppblandet vin til middagsselskaper, lyttet andektig til harpemusikk og verdens nyskrevne dikt, gikk tidlig hjem og skrøt av at deres bidrag til verdens sivilisasjon og kultur var våpenmakt og herskekunst, ja da er jeg redd leseren nå ville hoppe videre til neste artikkel. Dessuten hadde jeg da ikke hatt stort mer å skrive i sakens anledning, og det ville jo være leit når redaktøren av dette utmerkede nettidskriftet har bedt meg skrive om det.

Én myte må imidlertid falle: Romerne hadde ikke ville fester i toga. Togaen er et 5 1/2 meter langt, avrundet plagg. For å få et begrep om størrelsen og hvorfor studenter ser rare ut i laken, kan jeg meddele at det går med 4 vanlige laken for å lage en modell i full størrelse. Ikke nok med det, togaen er laget av ull. Vi kan med andre ord si at en norsk bunad framstår som en nett cocktail-kjole i forhold. Tenk dere drøye tolv kvadratmeter tettvevd ull rundt kroppen etter et regnskyll i Roma. Togaen var et ytterplagg, og myten om at man var naken under må jeg nok dessverre også ta livet av: Man kunne ha bare et lendeklede, men vanligst var tunikaen, dagligplagget om man vil. Togaen var et offisielt plagg, noe standsmessige romere opptrådte med i offentligheten, på forum, under offentlige religiøse fester og markeringer, i embets medfør. Den var et symbol på borgerverdigheten. De fornemme hadde en egen togaslave, hvis oppgave var å drapere togaen perfekt, så buene og foldene falt rett og riktig. Var man senator hadde

1. *Artikkelen er et lett omskrevet kåseri, hvor bare noen få henvisninger og justeringer er foretatt. En litt annen versjon stod på trykk i det norske studenttidsskriftet Fortid nr 1 2005.*

man en bred purpurstripe i den ene avrundingen, var man ridder var den smal. Vel iført togaen var den ene hånden såpass stukk med å holde formen at den knapt kunne brukes. Derfor kunne romerne, som ikke var like kroppsfixerte som grekerne, snakket i ærbødighet om “én hånd, ett hode og én toga”. Togaen var knyttet til Roma by – innenfor bymurene skulle en ikke opptre med våpen eller i rustning/uniform, her hersket byfreden, *pax urbis*, og da var antrekket toga. Derfor ble togaen også knyttet til fred. Da konspiratorene med Brutus og Cassius i spissen tok livet av Julius Caesar midt i senatssalen, hadde de imidlertid gjemt sine dolker i den store folden foran på togaen, kalt *sinus*. Det fortelles typisk nok at det siste Caesar gjorde før han utåndet var å rette på togaen så han skulle se verdig ut i sin død (Sveton, *Divus Julius* 82).

Keiseren kunne opptre i purpurfarget toga og noen spesielle prester i gul, men vanligvis var togaen hvit, og jo hvitere jo bedre. Som et ledd i valgkampen smurte derfor embetsansøkere togaen inn med kritt, for å stille i skikkelig hvit toga, *toga candida*. Denne tradisjonen gjorde at embetsansøkerne stakk seg ut, og etter sin hvite toga ble de kalt *candidati*. Så når vi snakker om å produsere kandidater på universitetet så burde vi egentlig også forlange at de går i snøhvit toga.

At togaen også var upopulær kan vi lese flere steder. Det fortelles om svette fotturer på vei til høflighetsvisitter hos stormenn og patroner, og flere priser det å reise ut av byen og kaste togaen. Med unntak av de store utendørsfestene som ble feiret av det offisielle Roma, brukte altså ikke romerne toga under en privat fest eller et middagsselskap. Togaen var et mannsplagg, ordentlige romerske kvinner gikk i *stola*. Så hvorfor i all verden har togaen blitt assosiert med fest og orgier? Kanskje er det bare blandingen med romere og ekstravaganse, i alt fra Asterix til Fellini og Hollywood som har gjort koblingen enkel. En annen mulig grunn er at skjøger og ekteskapsbrytersker ikke skulle få bære klesplagg verdig en romersk jomfru eller matrona. De ble tvunget til å gå i toga. Dette altså til ettertanke for kyske studentpiker på vei til togafest.

Fest og offentlig feiring

Vi har arvet vårt ord ‘fest’ fra latin, *festum* og *festivitas*, som betyr festdag eller høytidsdag. Begrepet var gjerne knyttet til de offisielle romerske festene hvor man feiret en viktig guddom med ofringer og tradisjonelle riter og kulthandlinger. De største festene varte i flere dager med festspill og lekene som romerne er så berømte for, særlig hesteveddeløp, *circus*, og dyre- og gladiator kamper. De av dere som har sett filmer som *Ben Hur* og *Gladiatoren* har fått en dose – for ikke å si overdose – av disse grenene. Det lå

til embetsmennesenes plikt å arrangere, og betale, for kalaset. Disse festene var offentlige romerske fester og helligdager i kalenderen. Offerhandlingene var ofte etterfulgt av offentlige banketter og felles religiøs fest. Når en triumfator vendte hjem ble han og krigsbyttet også æret med en fest og til folkets jubel ble han trukket i en vogn gjennom Forum opp til Capitol, som en levende utgave av den statuen som skulle reises til hans minne der.

Denne type feiring var imidlertid ikke bare forbeholdt det offisielle Roma. I de rikeste aristokratfamiliene var det ikke uvanlig at man bød folket på underholdning, pomp og prakt knyttet til viktige slektsbegivenheter. Særlig var det en tradisjon for å arrangere begravelsesfester med spill og leker. Når republikken falt og keisermakten ble etablert med Augustus, sikret keiseren seg den militære overkommandoen som gir ham monopol på triumffeiringen. Han stod også tilbake som vinneren i det pyramidespillet som kan kalles patronasje eller klientelisme. Derfor hadde han også kontroll med de religiøse feiringene og ikke minst enerett på show-off i det offentlige rom. Følgelig ble viktige dager for keiserfamilien, som fødselsdager, tiltredelsesdag, militære triumfer, feiring av keiserfamiliens spesielle skytsånder osv. også feiret som offentlig festdager. Å arrangere fester og sørge for nye merkedager ble dessuten begjærlig grepet som en gylden mulighet for nye keisere til å vinne folket for seg – ideen var å overgå forgjengeren – og dermed økte angivelig antall festdager i den romerske kalenderen fra 66 under keiser Augustus ved vår tidsregnings begynnelse, til 135 under keiser Marcus Aurelius 150 år seinere. Vi kan bare drømme om hvor det hadde endt om Romerfreden og Romerriket hadde vedvart. Men spøk til side, disse store festdagene var slett ikke stedet for fyll og orgier, den gode romer var kontrollert, mandig og måteholden.

Romerne fryktet i den grad ukontrollert oppførsel, ekstase og mystiske brorskap at de holdt et strengt grep om hva som ble tillatt og ikke i den forbindelse. Da Kybele, eller Magna Mater (den store mor) ble hentet til Roma under den andre punerkrigen, kom de rare evenykkprestene med på lasset. Men det ble bare lov å feire gudinnen med grim hornmusikk og villske opptrekk en gang i året, og rekruttering til prestskapet blant romere var forbudt.

Lukkede mysteriekulter og andre klubber var man dessuten sterkt skeptisk til. Da ryktene gikk om ville fester, vold og frivolt sex i Bacchusmysteriene – de såkalte Bacchanaliene – i 180-årene f.v.t., ble kulturn forbudt og dødsstraff utskrevet. Følgelig var romerne også skeptisk til de lukkede kristne menighetene hvor man kalte hverandre søsken og drakk herrens blod og spiste hans legeme.

Privat selskapelighet

Det private middagsselskapet, *cena*, var dessuten en mye mer moderat selskapsform enn hva tradisjonen tillegger de greske symposiene. Ja da blir det ikke mye tilbake, tenker nok leseren nå. La meg da i det minste ile til å si: Joda, man lå til bords! Og det kunne nok være underholdning og både mye og tildels eksotisk mat, men fråtsing var lite ansett og vinen var gjerne utblandet, med honning eller vann. Man inviterte venner og eventuelle klienter til slike middager. Særlig var kombinasjonen fråtsing, ekstravaganse og gjerrighet mot andre i slike sammenhenger en stor synd. Satirikeren Juvenal beskriver med forakt stormenn som holder sine klienter utenfor middagsmåltidene, eller gir dem tynn suppe og beholder godsakene selv. Og revansjen kommer:

Når du med oppsvulmet mage kler av deg
og tar med deg en ufordøyd påfugl i badet,
kommer døden til deg før du rekker å skrive testamentet.
Alderdommen er avlyst, men de glade nyhetene
danser på middagsbordet og din begravelleskortesje
akkompanjeres av jublende tilrop fra forsmådde venner. (Juvenal *Satire* 5).

Prostitusjon og bordeller en naturlig del av det antikke bybildet, og det hendte nok at lettkledd danserinner var en del av underholdningen på slike selskaper. Selv om ikke det var så utbredt som i Hellas, kunne gutter i sin spede ungdom også bli invitert med til seksuelle handlinger i visse kretser. Homo- og biseksualitet var i det hele et langt mindre tabu for grekere og romere enn for deres kristne etterkommere. Intimt vennskap mellom gutter var ikke uvanlig, heller ikke seksuelle forhold mellom den eldre mentor og den unge elev. Å være den passive parten i slike forhold var derimot ikke vel ansett for en voksen mann. Cicero æreskjeller Marcus Antonius for dette og en mengde andre 'utsvevelser' i de så berømte filippiske talene – noe som til slutt kostet ham livet. Og da nærmer vi oss noe som selger – og alltid har solgt – historier om kjendiser og kongelige og deres intriger og ekstravagante livsførsel.

I moderne litteratur og filmindustri har den romerske antikken imidlertid ofte fått en vulgær og tildels orgiastisk side. Noen har kanskje fått med seg *Caligula*, en film om den ikke helt vel bevarte keiseren Gaius med tilnavnet Caligula (37-41). Her kan vi se storheter som Peter O'Toole, John Gielgud, Helen Mirren og ikke minst Malcolm McDowell som den grusomme keiseren, i en svært pussig produksjon, hvor man velter

seg i vold, sex og aparte livsførsel. Og selv om filmen var bisarr og sterkt overdrevet, hadde den rot i historiske kilder. For myten om fyll, fråtsing og orgier er ikke bare oppspinn. Nær sagt heldigvis var det unntak fra det nokså kjedelige bilde jeg så langt har tegnet, som gjør det mulig for meg å skrive noen flere linjer om nettopp dette.

Fyll

Ungdom var ungdom også i Roma, og ungdommen har en hang til å feste og drikke seg fulle. Bilder av drikkelag har vi bevart særlig på drikkebegre, men også plenty av litterære henvisninger til fuktige aftener, rangler på kneiper, nakenbading i Tiberen og nattelige bordellbesøk. Man var kjent med øl fra gallerne og Midtøsten, men vin var så definitivt den vanlige drikken. Vi vet noe om vinproduksjon og distribusjon i antikken, og Romerrikets *grand cru* var Falernervinen fra Campania. I et skikkelig svirelag, såkalt *comissatio*, kunne velstående ungdom møtes med blomsterkranser i håret og god vin i glasset, til gambling og drikkeleker. Et slikt spill gikk ut på å trekke ut en drikkemester, en konge eller dronning (*rex/ magister/magistra bibendi*) som bestemte reglene for drikkeleken. En av Romas mest avholdte diktere, Catull, beskriver en real fyllefest etter dette mønsteret i sin *Carmina 27* (her i min ringe oversettelse):

Kom igjen gutt, den edle falernervinens tjener!
Skjenk sterkere saker i begrene,
Slik drikkedronningens lov befaler
selv om hun selv er fullere enn ei full drue.
Avsted med deg vann! Forsvinn fra oss
til dølle streitinger, du ødelegger av god vin.
Her hersker Bacchus ublandet!

La oss legge til at *Liber*, tilnavnet på vinguden Bacchus, skrives identisk som og derfor ofte ble koplet sammen med ordet for fri på latin; da skjønner vi at vin hadde forløsende virkning også på romere.

Etegilde

Ser vi nærmere på bildet av romerne som fråtsere, finner vi at det er blitt dannet gjennom noen ganske få partier i litteraturen. Særlig kjent er romanfiguren Trimalchio i Petronius' bok *Satyrical* (filmatisert av Fellini), en nyrik oppkomling uten egentlig dannelses som liker å velte seg i luksus. Beskrivelsen av hans middagsselskap med 60 retter anbrakt på de merkeligste måter gjør varig inntrykk. En annen kar er Apicius, hvis navn er knyttet til en kokebok fra antikken med oppskrifter på mang en kulinarisk fulltreffer. Apicius er utvilsomt en av verdenshistoriens største gastronomer, og historiene om ham er flere. Blant annet skal han ha tatt sitt liv da han oppdaget at han hadde svidd av mesteparten av formuen, men fremdeles var god for millioner sestertser, da han ikke orket å leve dersom han sto i fare for ikke å kunne unne seg alt han ønsket. Ettersom fråtsing var en kardinalsynd også for romerne beskrev man fråtsere i satirisk eller moralfilosofisk øyemed; og særlig i biografien over onde eller dårlige keiser er dette et yndet tema å utbrodere. Som i keiserbiografen Svetons beskrivelsen av Vitellius, keiser i drøyt et halvt år i 69 (*Vitellius* 13):

Overdådighet og grusomhet var hans verste feil. Bordets gleder fordelte han daglig på tre eller stundom fire forskjellige måltider: frokost, lunsj, middag, og nattmat, og han klarte å være grundig med på alle fordi han stadig brukte brekkmidler. Han hadde for vane på én og samme dag å anmelde seg som gjest hos flere forskjellige folk, og det laveste beløp slike gjestebud kom enhver på, var firehundretusen sestertser. Mest oppsikt vakte den middag hans bror spanderte for å feire hans ankomst i Roma; da skal det være blitt servert to tusen av de sjeldneste fiskesorter og dessuten syv tusen forskjellige fugler. Men selv dette overtraff han da han innviet et sølvfat som var så kolossalt at han pleide å kalle det 'byskyttsgudinnen Minervas skjold'. I det ble det servert en lapskaus satt sammen av lever fra papegøyefisk, hjerner av fasaner og påfugl, tunger fra flamingoer, rogn fra murener; for å få tak i det siste hadde han satt flåter i sving fra alle hav fra Parthia og til stredet ved Gibraltar.

Sex

Også seksuelle utskeielser og umoral var et yndet tema for satirikere og biografer. Seksualmoralen ble innskjerpet fra tid til annen og Augustus' lovgivning mot ekteskapsbrudd og skattefordeler til dem som avlet tre barn i ekteskapet er kjent, like kjent er keiserhusenes intriger, og biografene vet å få med rykter om sidesprang og alskens lidderlighet. Blandingen av sexskandale og politikk går forut for Bill Clinton. Kjente og kjære

er jo beskrivelsene av Kleopatra som først fikk Julius Caesar til sengs, siden Marcus Antonius, men ikke lykkes med Augustus. Keiserbiografen Sveton vet imidlertid å videreformidle rykter om at den så mandige Caesar i sin ungdom hadde prisgitt sitt legeme til kong Nikomedes i Lille-Asia (*Divus Julius* 2). Og rykter om fyll og utsvevende seksualliv var for alltid klistret til keiserhuset. "Selvsagt vet jeg at han var svak for gutter og vin", sier historikeren Dio Cassius (*Historia Romana* 68.7.4) unnskyldende om keiser Trajan, "men han drakk all den vinen han måtte ønske uten å bli full og i sine forhold til gutter skadet han ingen." Hans etterfølger keiser Hadrian pleiet også omgang med unge menn, særlig kjent og omtalt er den greske yndlingen Antinous som druknet i Nilen under mystiske omstendigheter fra Hadrians båt. Han ble guddommeliggjort og sågar utsett for bred kultus i hele Romerriket, og det var ikke noe skam forbundet med dette forholdet i seg selv. Men måten Antinous døde på ble offer for ville rykter. Onde tunger ville ha det til at han var blitt ofret av keiseren i en okkult seremoni.

Men historiene om lidderlighet og intriger ved hoffet er legio og i en såpass mannsjåvinistisk verden er slike ting ikke sjelden knyttet til sterke kvinnepersoner. Keiser Claudius' kone Messalina blir eksemplvis framstilt som så umoralsk og full av sexbegjær at hun om kvelden dro rett fra ektesengen til et av byens bordell hvor hun iført en hvit parykk bød seg fram i et eget kammer og var den siste som ønsket å stenge (*Juvenal Satire* 6.114-132).

For virkelig å gi den ihuga leseren som har pløyd seg helt til slutten på denne artikkelen litt igjen for strevet, vil jeg avslutte med en utpreget aparte beskrivelse fra det romerske keiserlivet. Det er den flere steder nevnte og siterte biografen Sveton og hans framstilling av hvordan keiser Tiberius, som residerte på øya Capri utenfor Napoli-bukta, gikk fram for å piffe opp selskaps- og sexlivet (*Tiberius* 43):

Mens han levde tilbaketrukket på Capri hadde han innrettet et spesialrom som tumleplass for sine hemmelige lyster. Her lot han skarer av piker og gledesgutter som han hadde samlet fra alle kanter, sammen med eksperter i perverse coitus-varianter – slike folk han kalte bakstikkere – drive gruppesex i avdelinger på tre for at synet av dette skulle sette fart i hans hendøende begjær. Soveværelsene som lå rundt omkring i huset hadde han utstyrt med bilder og statuer av frivolste sort og med bøker av Elefantis, så at ingen ved sin praktisering skulle mangle modell for den stilling han eller hun fikk ordre om å innta. Han fant også på å anlegge rundt om i skogene og lundene små Venusplasser, der det var grotter og klippevelvinger hvor unge mennesker av begge kjønn bød seg fram til utukt, utstaffert som fauner og nymfer. Følgen var at man uten å

legge skjul på det stadig omtalte han som *caprineus* (gjeitebukken) med en ironisk hen-spilling på øyas navn.

Så er det bare å håpe at mytene lever videre.